

Ivo FADIĆ, Berislav ŠTEFANAC

GENEZA GRADA NA TRGU PETRA ZORANIĆA U ZADRU

Ivo Fadić
Muzej antičkog stakla
Poljana Zemaljskog odbora 1
HR - 23000 Zadar
e-mail: i.fadić@mas-zadar.hr

Berislav Štefanac
Muzej antičkog stakla
Poljana Zemaljskog odbora 1
HR - 23000 Zadar
e-mail: stefanac@mas-zadar.hr

UDK 904:725.96>(497.5 Zadar)“03/12“
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 3.07.2011.
Odobreno: 16.08.2011.

Uradu autori donose rezultate arheoloških istraživanja provedenih 2006. i 2007. godine na Trgu Petra Zoranića u Zadru. U odnosu na dosadašnje spoznaje, koje baštinitimo s početka 20. stoljeća, najnovija su istraživanja pružila cijeli niz novih i potpunijih saznanja i tumačenja. Definiran je kompletan fortifikacijski sustav ulaznog prostora s kopnene (jugoistočne) strane zadarskog poluotoka od antike do kasnog srednjeg vijeka. Ustanovljeno je nekoliko glavnih razvojnih faza među kojima su ostatci ranocarskog bedema i monumentalnih antičkih gradskih vrata s bočnom oktogonolnom kulom, propugnakula iz 4. stoljeća, kasnoantičkog bedema, srednjovjekovnog bedema iz kraja 11. i početka 12. stoljeća, te vrata iz 13. stoljeća. Izvršeno je i revizijsko istraživanje ranosrednjovjekovne crkve Sv. Petra kod Vitla.

Ključne riječi: Iader, Trg Petra Zoranića, antika, srednji vijek, Sv. Petar od Vitla

Trg Petra Zoranića smješten je na jugoistočnoj strani zadarskog poluotoka, omeđen s južne strane bastionom iz 16. stoljeća, te Providurovom palačom sa sjeverozapadne strane. Povod zaštitnim arheološkim istraživanjima na Trgu Petra Zoranića bio je projekt Grada Zadra u kojem je trasa planiranog gravitacijskog kolektora trebala proći preko središta trga gdje su se očekivali značajniji arheološki nalazi.¹ Zahvaljujući iskapanjima s početka 20. stoljeća², bili smo upoznati s činjenicom da se na tom dijelu grada nalaze monumentalna antička gradska vrata flankirana oktogonolnim

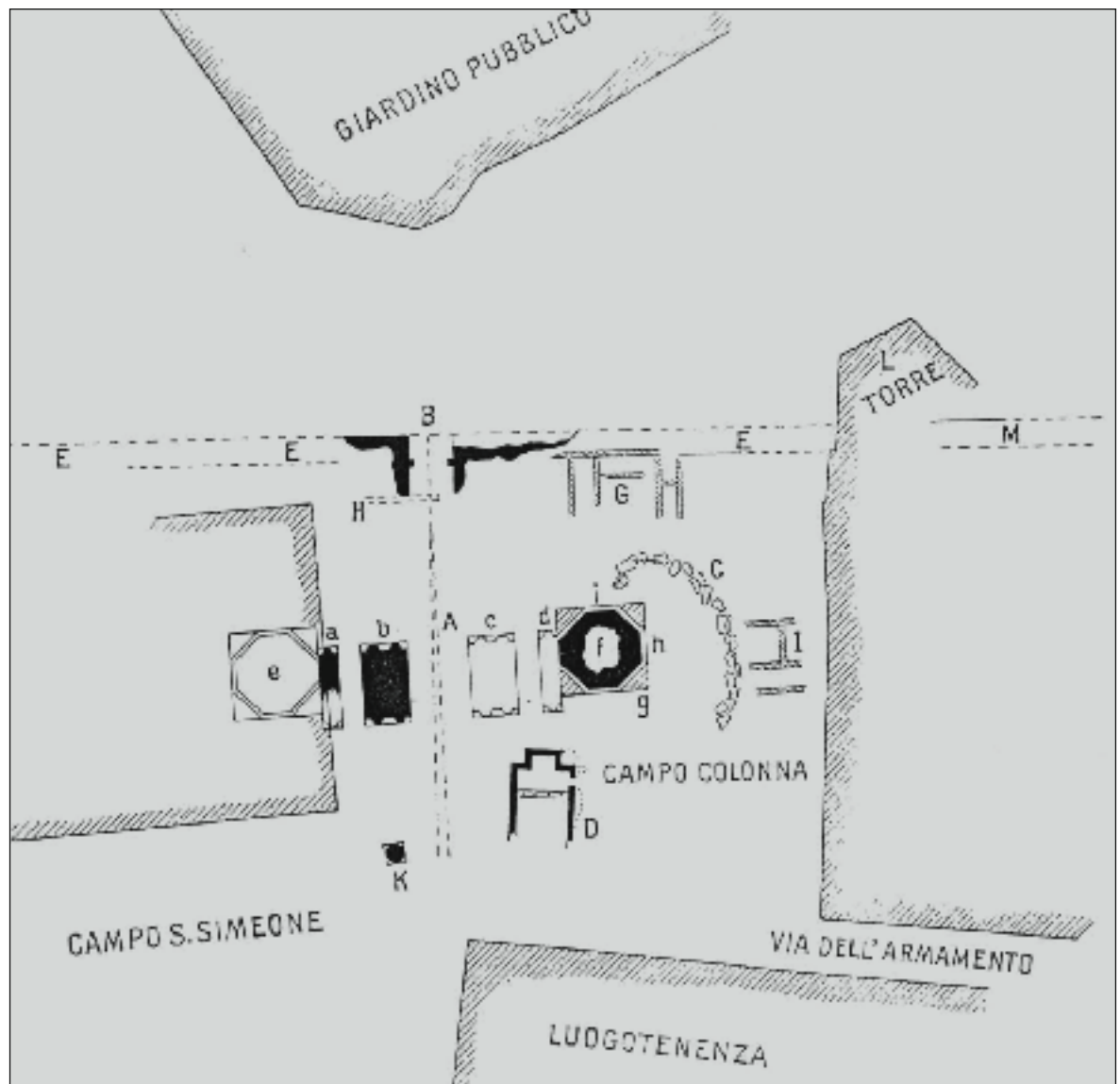
kulama, srednjovjekovni gradski ulaz i dio plašta srednjovjekovnog bedema, te ostatci ranosrednjovjekovne crkvice Svetog Petra od Vitla (slika 1).³

Zaštitna arheološka istraživanja provedena su u dvije kampanje od lipnja do listopada 2006., te od ožujka do srpnja 2007. godine. U odnosu na dosadašnje spoznaje, koje baštinitimo s početka 20. stoljeća, najnovija su istraživanja pružila cijeli niz novih i potpunijih saznanja i tumačenja. Definiran je kompletan fortifikacijski sustav ulaznog prostora s kopnene (jugoistočne) strane zadarskog poluotoka. Ustanovljeno je nekoliko glavnih

¹ Istraživanja su provedena pod vodstvom dr. sc. I. Fadića. Zamjenici voditelja bili su Timka Alihodžić i mr. sc. Berislav Štefanac.
² BERSA 1910, 194-213.

³ O tom dijelu antičkih fortifikacija vidi i kod: BIANCHI 1883; BRUNELLI 1904, 215-249; SUIĆ 1976a, 124-125; SUIĆ 1976b, 533; SUIĆ 1981, 188-190. JOVIĆ 2010, 79-119.

Slika 1 Trg Petra Zoranića u Zadru
– tlocrt istražene arhitekture i
fortifikacijskog sustava kroz stoljeća
prema J. von Bersi, 1910. godine

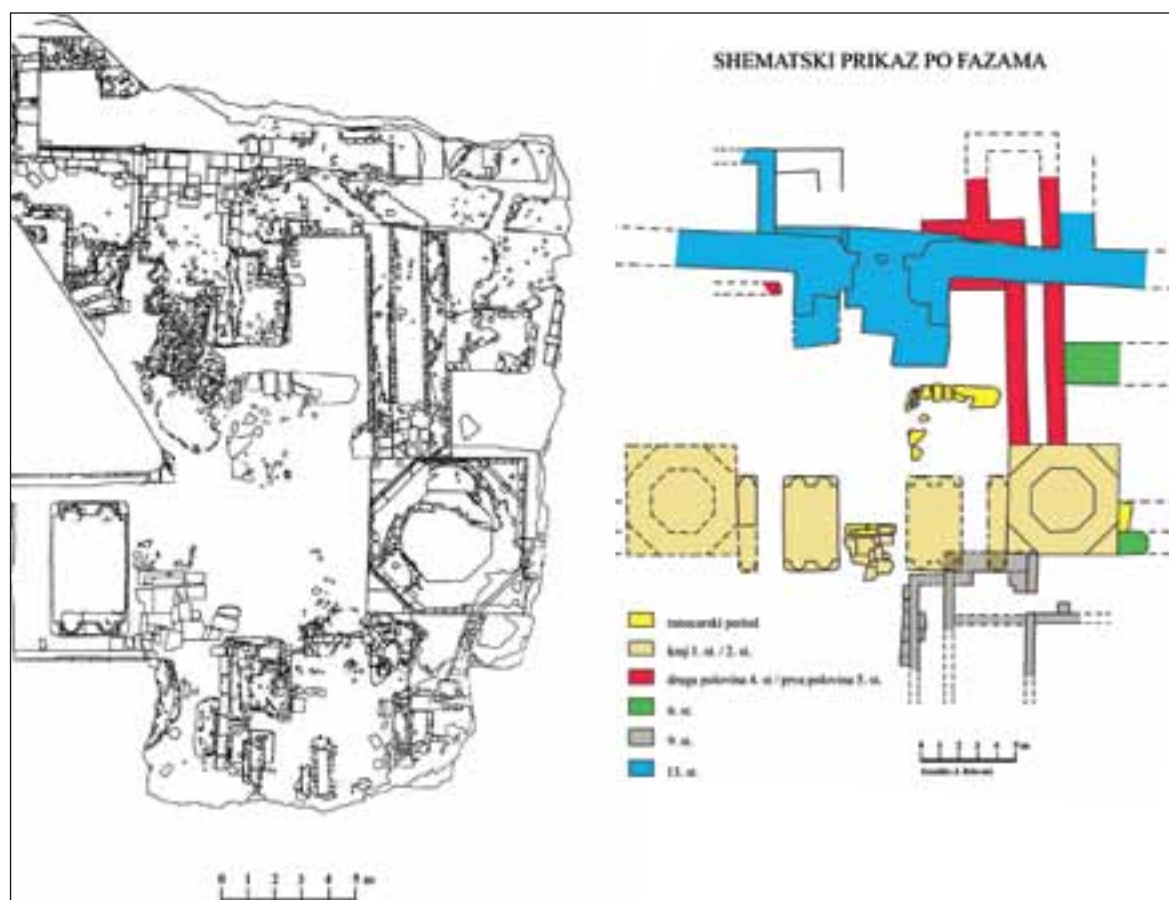
Slika 2 Trg Petra Zoranića u Zadru
– pogled s juga na otkrivene ostatke
antičkih i srednjovjekovnih forti-
fikacija (stanje istraženosti nakon
arheoloških istraživanja 2007.
godine) foto: B. Štefanac

razvojnih faza među kojima su ostatci ranocarskog bedema i monumentalnih antičkih gradskih vrata s bočnom oktogonnom kulom, propugnakula iz 4. stoljeća, kasnoantičkog bedema (6. stoljeće), te srednjovjekovnog bedema iz kraja 11. i početka 12. stoljeća. Izvršeno je i revizijsko istraživanje ranosrednjovjekovne crkve Sv. Petra kod Vitla smještene uz sjeverozapadnu stranu rimske oktogonalne kule (slika 2).

Antičko i kasnoantičko razdoblje

Od antičkih gradskih vrata, koja su bila izgrađena u obliku monumentalnog slavoluka s tri propusta načinjena od četiri pravokutne baze (dvije srednje šire i bočne uže) i dvije bočne osmerokutne kule na kvadratičnom postolju, veoma je dobro sačuvana lijeva bočna kula, dok je pravokutna baza uz nju i do nje u potpunosti uništena (vidljivi samo obrisi u žbuci). Ostatci

Slika 3 Tlocrtni plan nakon arheoloških istraživanja 2007. godine (Izradio: M. Žabčić)

Slika 4 Shematski prikaz po fazama (Izradila: J. Belevski)

desne (sjeverne) kule nalaze se pod temeljima stambene zgrade (slika 3–4).

S obzirom na to da je i dalje zadržan pravac antičkog dekumana u vrijeme izgradnje srednjovjekovnog ulaza u grad, lijeva baza središnjeg prolaza antičkih vratiju po svemu sudeći je planski uklonjena. Međutim, sačuvan je dio izvornog antičkog nivoa iz ranocarskog perioda (car August – 27. prije Krista do 14. po Kristu), kao i niveleta iz vremena gradnje monumentalnih vratiju (konac 1. ili početak. 2. st. po Kristu). Na tom starijem horizontu, uz djelomično sačuvan pločnik, otkriven je kameni prag gradskih vrata koji je istovremen s bedemom iz vremena cara Augusta. Na tom su pragu vidljivi utori za osovine vrata i usijeci od kolotečina (slika 5).

Ispred monumentalnih vrata (s lijeve strane od glavnog prolaza) otkriveno je popločenje od velikih kamenih blokova (vjerojatno iz 1. faze antičkih bedema). Prvotno se pomišljalo da se radi o temeljima predrimske (liburnske) ili ranocarske kule, no za to nisu otkrivene nikakve potvrde. Iskapanja uz pločnik nisu dala materijalne ostatke željeznodobne kulture, a za tvrdnju o ranocarskoj kuli nema dovoljno elemenata. Najlogičnije je taj segment protumačiti kao dio popločane podnice izvan antičkog ulaza u grad.

Uz jugozapadnu stranu oktogonalne kule otkriven je dio ranocarskog bedema koji u potpunosti, po pravcu i načinu gradnje, odgovara poznatom dijelu bedema kod „Dječjeg dispanzera“. Zatim je otkriveno njegovo unutarnje lice, čime je omogućeno precizno određivanje širine koja iznosi 1,60 m. U kasnoantičkom razdoblju bedem se s unutrašnje strane dodatno ojačava gradnjom novog zida (širina = 1,40 m). Između te dvije zidne strukture vidljiva je razlika u tehnici gradnje, ali i u razini utemeljenja. Prislonjeni zid počiva na samom nasipu, 0,60 m povišen u odnosu na nivo utemeljenja ranocarskog bedema. Očuvani ostaci fortifikacija na tom položaju jasno potvrđuju da su oktogonalne kule u odnosu na bedem bile isturene prema van (slika 6). Novi su podatci od iznimne važnosti jer su dosadašnje rekonstrukcije pretpostavljale da je riječ o bedemu širine 2,0 m, koji se spajao s oktogonalnom kulom po sredini njezine kvadratne osnove.⁴

S jugoistočne strane rimske kule ustanovljena su dva masivna paralelna zida, građena u pravcu sjeverozapad-jugoistok (slika 3-4). Ti zidovi, zajedno s dva manja poprečna zida, činili su u 4. i 5. stoljeću vanjski propugnakul monumentalnim antičkim vratima s kraja

⁴ SUIĆ 1976a, 121, sl. 57.

Slika 5 Pogled na prag vrata iz ranocarskog perioda (iznad praga ostatci pločnika iz kraja 1. i početka 2. stoljeća – na slici lijevo),
foto:
I. Fadić

Slika 6 Pogled sa sjevera na ostatke rimske oktogonalne kule s bedemom (na slici desno)
foto: B. Štefanac

1. stoljeća po Kristu. Južni zid učinjen je nešto ranije, najvjerojatnije tijekom 4. stoljeća, dok je drugi sjeverni, s nešto višom temeljnom stopom, u nemarnijoj tehnici uslojavanja klesanaca, najvjerojatnije izgrađen u 5. stoljeću. Poprečni zid koji se veže na prethodno spomenuti, izrađen je na isti način, ali i sa znatnom količinom ranoantičkih spolija. Po svemu sudeći, spolije su pripadale monumentalnom antičkom ulazu koji je koncem 4. i u 5. stoljeću bio prilično devastiran. Novim pravcima navedenih zidova načinjen je vanjski propugnakul slabo šticećenih dekorativnih vrata. Takvo obrambeno dvorište u svojim gabaritima bilo je izvan kasnijih srednjovjekovnih vrata. Ostatci poprečnih zidova na istočnom dijelu nalazišta daju naslutiti da se i na suprotnoj strani nalazio sličan raspored, tvoreći na taj način zatvorenu cjelinu propugnakula u obliku uglatog slova U. Međutim, takve indicije nije moguće sigurno potvrditi budućim istraživanjima jer se pretpostavljeni dio tog fortifikacijskog sustava danas nalazi ispod temelja stambene zgrade. Ulazni dio propugnakula također nije moguće sigurno definirati jer su na tom dijelu podignuta srednjovjekovna vrata. Jugoistočni dio propugnakula (položaj ispred srednjovjekovnog bedema) nije istražen u cijelosti, no sačuvane temeljne stope i raspored tih zidova otvaraju mogućnost o postojanju kvadratnih kula, koje su flankirale središnji ulaz obrambenog dvorišta. Put do kvadratne kule propugnakula išao bi preko velike oktogonalne kule kroz uski prolaz zatvoren masivnim paralelnim zidovima.

Arheološka istraživanja provedena ispred rimske oktogonalne kule također su ustanovila da je nakon spomenutog propugnakula, u 6. stoljeću izgrađen kasnoantički bedem čiji su ostatci vidljivi između rano-

carskog i srednjovjekovnog bedema kod „Dječjeg dispanzera“.⁵ U zoni istraživanja te zidine potvrđene su u istom pravcu, a naslanjaju se na južni zid propugnakula. Istraživanjem na tom položaju omogućen je uvid u tehniku gradnje i utvrđivanje širine tih zidina. Bedem, širine 2,5 m, izgrađen je u nemarnijoj tehnici uslojavanja kamena klesanaca, vrlo slično načinu gradnje ranije spomenutom kasnoantičkom ojačanju utvrđenom uz unutarnje lice ranocarskog bedema.

Srednjovjekovno razdoblje

Nekoliko metara južnije od kasnoantičkog bedema otkrivena je linija srednjovjekovnog bedema iz kraja 11. i početka 12. stoljeća (slika 3-4).⁶ Na tom položaju bedem presijeca masivne paralelne zidove kasnoantičkog propugnakula, dok se segment unutarnjeg lica tih zidina prislonio na poprečni zid propugnakula („zid sa spolijama“). Dio propugnakula koji se nalazio uz vanjsku stranu bedema poravnat je do temeljne stope. Rušenju tih zidova pridonijela je i gradnja još jednog bedema koji se okomito vezao na glavni pravac srednjovjekovnih zidina. Taj „okomiti“ bedem, izgrađen je u istom graditeljskom zahvatu kad i prethodno navedeni, o čemu svjedoči identičan način gradnje i njegove dimenzije (š= 2,20 m; sačuvana vis.= 2,30 m). Točan pravac i njegovo pružanje prema jugu trebala bi potvrditi buduća arheološka istraživanja.

Deset metara istočnije, unutar plašta glavnog srednjovjekovnog bedema, otkrivena su gradska vrata iz 13. stoljeća (Slika 7). Važno je istaknuti da su ta vrata sa svojom osi stajala u gotovo istoj liniji s glavnim ulazom rimskih vrata. Već su prvi iskopi potvrdili visok stupanj

⁵ Linija tog bedema potvrđena je i nedavnim arheološkim istraživanjima provedenim na zapadnoj strani zadarskog poluotoka. GIUNIO 2007, 406.

⁶ Širina otkrivenih zidina odgovara izvornoj širini vidljivog dijela bedema uz Kapetanovu kulu. O novijim rezultatima istraživanja srednjovjekovnih fortifikacija Zadra vidi kod: PETRICIOLI 1965, 169-203.

Slika 7 Pogled na srednjovjekovna vrata, foto: I. Fadić

očuvanosti i kvalitete izrade tog srednjovjekovnog ulaza. Otkriveno je iznimno kvalitetno utemeljenje s vanjske strane ulaza, gdje je pronađen sekundarno ugrađen epigrafski dio rimske nadgrobne stele.⁷ Na tom dijelu gradskih vrata dokumentirano je i naknadno vađenje velikih kamenih blokova popločanja ulaza. Uz spomenuto, vidljivo je da su spomenuta vrata iz 13. stoljeća naknadno interpolirana u raniji gradski bedem. Na vratima je dokumentiran i kanal za otpadne vode. S vanjske strane srednjovjekovnog bedema i vrata otkriven je masivan zid koji pripada vremenu naknadnog uslojavanja bedema (blokovi antičkih spolija). U nešto nižem sloju utvrđeni su građevni elementi antičke suburbane arhitekture. Nivo srednjovjekovnog gradskog ulaza gotovo u potpunosti odgovara liniji baze antičkih vrata monumentalnog slavoluka. Očito je da pravac glavne komunikacije, odnosno pravac rimskog dekumana do 13. stoljeća nije doživio značajnija nasipavanja kakva su vidljiva jugozapadno od kasnoantičkog propugnakula.

Ranosrednjovjekovna crkva Sv. Petra od Vitla (Sv. Petar de Argata)

Od antičke oktogonalne kule koja je flankirala gradski ulaz s lijeve strane prema Providurovoj palači otkriveni su ostatci ranosrednjovjekovne crkve Sv. Petra od Vitla (slika 3-4, 6).⁸ Gabariti crkve su čitljivi, ali je

sačuvana arhitektura u iznimno lošem stanju. Brojne infrastrukturne intervencije koje su se događale od 18. stoljeća do danas znatno su uništili arhitekturu crkve, posebno njen apsidalni dio. Iznenadujuće je da je pozicija crkve uz zapadnu stranu baze lijevog oktogona bila posve nepredvidiva u odnosu na do sada baštinjene spoznaje. Prema tlocrtnoj situaciji koju donosi J. Bersa, crkva je trebala biti smještena znatno dalje od antičkog ulaza, odnosno bliže Providurovoj palači. Neovisno o tome, nema nikakve dvojbe da se zaista radi o spomenutoj građevini, jer gabariti otkrivenog objekta odgovaraju Bersinom tlocrtu. Unutrašnjost jednobrodne crkve najbolje se ocrtava na jednoj Bersinoj fotografiji s početka 20. stoljeća, gdje je vidljiv sačuvani dio poda crkve s utemeljenjem za oltarnu pregradu.⁹ Revizijskim istraživanjima ustanovljeni su srednjovjekovni grobovi unutar i sa strana crkve što je novost na dosadašnje spoznaje s početka 20. stoljeća. U odnosu na tlocrt kojeg donosi Bersa, ustanovljeno je da crkva nije imala pravokutnu istaknutu apsidu, već ugrađenu uz ravni začelni zid. Južni dio začelnog zida prislonjen je uz sjeverni kut stilobata rimske kule. Navedeni je zid izgrađen na samom nasipu, na niveleti za 0,90 m višoj od nivelete prvog rimskog pločnika. Isto tako, sa strana crkve ustanovljeni su ostatci bočnih prostorija. Uzdužni zid sjevernog aneksa počiva na masivnim temeljima za čiju su gradnju korištene rimske spolije, među kojima pre-

⁷ FADIĆ 2008, 169-176.

⁸ Iz povijesnih izvora doznajemo da se u crkvi Sv. Petra de Argata njegovao i glagoljaški obred. Više o tome vidi: RUNJE 2007, 154. Na temelju natpisa na kamenoj gredi pronađenih unutar i uokolo crkve početkom 20. stoljeća, crkva je precizno datirana u 9. stoljeće. Na tim se natpisima spominju imena svetaca Sv. Hadrijana i Natalije. BERSA 1910, 210-211, sl.18-19

⁹ BERSA 1910, 208-211, sl. 17.

Slika 8 Detalj kamene grede s prikazom grifona (foto: B. Štefanac)

poznajemo i neke od dijelova monumentalnih antičkih vrata. Među tim spolijama posebnu pozornost privlači masivna kamena gređa (dužine 2,70 m) prelomljena na dva dijela. Na prednjoj strani gređe vidljiv je friz s

prikazom grifona među kantarosima (tri para grifona), dok su bočne strane ukrašene akantusovim viticama (slika 8). Pročelni dio crkve ostao je neistražen zbog suvremene komunikacije koja prolazi tim dijelom.

LITERATURA:

- BERSA 1910 J. von Bersa, Ausgrabungen auf dem Campo Colonna zu Zara, *Jahrbuch für Altertumskunde*, 4 (1910), 194-213.
- BIANCHI 1883 C. F. Bianchi, *Antichità romane e medioevali di Zara*, 1883.
- BRUNELLI 1904 V. Brunelli, Le opere fortificatorie e la compagnia degli artiglieri del comune di Zara, *Rivista dalmatica*, III, 5, 1904, 215-249.
- FADIĆ 2008 I. Fadić, Oslobođenik Lucius Peticius Heliuss, *Archaeologia Adriatica*, 11 (2008.), 169-176.
- GIUNIO 2007 K. A. Giunio, Lokalitet: Zadar – Forum, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 4 (2007), Zagreb 2008., 406-408.
- JOVIĆ 2010 V. Jović, Jugoistočni potez zadarskih zidina. Povijesni razvoj od antike do kasnog srednjeg vijek, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 52 (2010), 79-119.
- PETRICIOLI 1965 I. Petricioli, Novi rezultati u istraživanju zadarskih srednjovjekovnih fortifikacija, *Diadora*, 3 (1965), Zadar, 169-203.
- RUNJE 2007 P. Runje, Knjige glagoljaša Zadarske nadbiskupije u srednjem vijeku, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49 (2007), 151-184.
- SUIĆ 1976a M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976.
- SUIĆ 1976b M. Suić, Obrambeni sustav i perspekt antičkoga Zadra s kopnene strane, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 14-15 (1976), 533-552.
- SUIĆ 1981 M. Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar 1981, 188-190.

SUMMARY

GENESIS OF THE CITY OF ZADAR AT PETAR ZORANIĆ SQUARE

Ivo FADIĆ, Berislav ŠTEFANAC

In 2006 and 2007, during the construction of a new infrastructural network, archaeological investigations were conducted at Petar Zoranić Square in Zadar. The investigations were conducted by the Archaeological Museum in Zadar, headed by Ivo Fadić, for the purpose of protecting the archaeological remains which had been confirmed in the area by archaeological excavations carried out back in 1908 (probing by J. Berse).

The latest archaeological investigations offered a whole range of new, more complete findings and interpretations with regard to previous notions, based on the results of archaeological excavations from the early 20th century. Namely, the complete fortification system of the entrance area located on the mainland's (south) side of the peninsula of Zadar was defined. Several major development stages were established, including the remains of Early Christian fortification walls with the stone threshold of the city gates (arch) with an octagonal side tower, a propugnaculum from the 4th century AD, the remains of late Roman fortification walls (5th to 6th centuries AD), and the medieval defensive walls and city gates from the 13th century AD. Among other things, a revising excavation was carried out on the early medieval church of St Peter, located on the west side of the Roman octagonal tower. Medieval inhumation burials and a number of new elements crucial to the dating of the sacred building were recovered inside and around the church.